

JACQUES ELLUL

(1912-1994)

Cronologia.

1912. Jacques Ellul neix a Bordeus (6 de gener) fill de Joseph Ellul i Marthe Mendès. El pare, hereu escampa d'una antiga família arruïada, havia estudiat a Viena i era un personatge de reaccions violentes i intransigent, que passa moltes temporades a l'atur i l'educa en els valors dretans. La mare era mestra a l'ensenyament privat. A la família hi ha sang maltesa, croata, jueva,, cosa que accentua el cosmopolitisme d'Ellul que, tanmateix, es mou poc de Bordeus.

Aconsegueix el batxillerat amb 16 anys.

1928. Entra a la universitat i es converteix al cristianisme protestant. L'any següent coneix Bernard Charbonneau, futur professor de geografia i història, personatge curiós, anarquista, que sempre va tenir un posat marginal i que va tenir una vida atzarosa –va passar força anys en una cabana als Pirineus. Els dos llibres més importants de Charbonneau són *Fujo. Assaig sobre la llibertat* (autoedició, 1980) i *L'Estat* (Ed. Economica, París, 1988). Era un lector apassionat de W. Rathenau, de Tocqueville i de Spengler.

Charbonneau (agnòstic) deia que volia estudiar la relació entre natura i llibertat i el canvi que la tècnica havia establert en aquesta relació. El programa d'investigació d'Ellul seria aproximadament el mateix, a condició –potser– de substituir la natura per Déu. Ambdós elaboren les idees que aniran madurant posteriorment: la crítica de l'optimisme científic i de la confiança en el progrés tècnic, la despersonalització, el creixement del totalitarisme en l'Estat. El famós eslògan "Pensar globalment i actuar localment" que se li atribueix (tot i que ell se'n desentenia força) és d'aquell moment i cap dels dos no recordava com se'ls havia acudit.

1932. Llegeix *Brave New World* de Huxley que confirma les seves intuïcions sobre el totalitarisme tecnològic. Després de la II G.M. serà Aldous Huxley qui divulgarà l'obra d'Ellul als Estats Units. Ellul afirmarà que només hi ha dos autors que ha llegit sencers, de cap a peus: Marx i Kierkegaard, interpretant aquest darrer a partir de K. Barth.

Apuntes de Filosofia

Ramon Alcoberro

www.alcoberro.info

Coneix Emmanuel Mounier i, amb el seu inseparable Charbonneau, es fa membre (1934) del grup Esprit, molt majoritàriament format per catòlics a la recerca d'una "tercera via" entre democràcia burgesa i totalitarisme.. Mai no tindrà, però, plena confiança en Mounier a qui considera messiànic. A partir de 1937, Mounier els expulsa del grup.

1938. Professor associat a la Universitat d'Estrasburg. L'any 1940 s'integra a la Resistència, al grup de Jacques Chaban-Delmas. Durant la guerra aconseguix càtedra de història del dret, malgrat que el govern de Vichy li prohibeix fer classes i ha de viure fent de pagès a la Gironda. Exercirà professionalment com a catedràtic a la Universitat de Bordeus i el seu manual *Història de les Institucions* ha educat diverses generacions de juristes (hi ha trad. castellana del primer volum).

1954. Publica *La Tècnica o l'aposta del segle* gràcies a Maurice Duverger. Reivindica una "ètica del no-poder" contra el poder tecnològic (o "sistema tècnic", anterior a la màquina). Silenci a França, llavors sartriana, i gran èxit als Estats Units. Malgrat tot, Ellul, que no parlava anglès, mai no va fer classes a Nord Amèrica. Tampoc no se li va oferir cap lloc universitari a París. Molts dels seus llibres de temàtica religiosa es van publicar primer en anglès que en francès per manca d'editor.

1958-1977. Després de petites experiències polítiques (com a regidor) centra la seva acció en temes concrets. Considerarà sempre que l'acció política ha d'adreçar-se al concret i que la transformació social cal fer-la des de la base. De fet, i per a gran escàndol a la seva facultat de Dret, es definia políticament com a anarquista. Però en definitiva la seva postura sobre la política era la de Kierkegaard: no participació en el poder i reforçament de la societat com a contrapoder. Conseqüent amb aquesta idea, dirigeix un club de prevenció de la delinqüència juvenil i diverses associacions ecologistes per a la preservació de la costa d'Aquitània. Fou membre directiu del consell del protestantisme francès.

1960. Publica *Propagandes* on estudia la relació entre tecnologia i propaganda i els mecanismes de creació de necessitats. Cap editor no li vol publicar la segona edició de *La Tècnica* que no tornarà a sortir en francès fins 1990. Boicotejat per sartrians i comunistes, influeix als hippies i en moviments contraculturals, especialment a través del seu deixeble (i exbisbe catòlic a Mèxic) Ivan Ilich.

1963. Publica *La il·lusió política* anàlisi llibertari de la política.

1977. Publica *El sistema tècnic* (actualment exhaurit en francès).

Apuntes de Filosofia

Ramon Alcoberro

www.alcoberro.info

1987. Publica *Le bluff technologique*, primera anàlisi de les conseqüències morals de la cibernetica i *Ce que je crois* en què fa la síntesi de les seves idees sobre tecnociència amb la seva teologia.

1994. Mor Jacques Ellul, (19 de maig) a Pessac, prop de Bordeus.

PENSAR LA TÈCNICA: UN TEMA CENTRAL EN L'OBRA DE JACQUES ELLUL.

D'una manera un xic esquemàtica, hom podria dir que Ellul fa un intent de pensar "a partir de Marx i Kierkegaard". Marx és el gran pensador de la tècnica que –en ella mateixa– és el fet empíric determinant en la vida moderna. Kierkegaard és el pensador de la fe, el cavaller cristià en una època en què el cristianisme ha esdevingut, potser, una convenció social, una raresa o una extravagància.

Ellul, com a pensador religiós (tot i que volia separar estrictament els dos nivells –sense aconseguir-ho), analitza el sagrat en l'era de la tècnica, prou conscient que s'ha esdevingut una suplantació: ara –i parlant sociològicament– el sagrat no és el transcendent, sinó que s'ha portat a terme el que, en vocabulari marxista, podríem considerar una "alienació" de l'home en la tècnica. Marx, a través del materialisme de Feuerbach havia identificat l'alienació amb la falsa consciència "religiosa" a la qual l'home viu subordinat. Però aquesta anàlisi pecava d'ingènua. No és la religió, sinó la tecnologia el que avui aliena bàsicament els contemporanis. El sentit en les societats tècniques ja no es busca ara "més enllà" –o dins el cor humà– sinó en els estris que l'home ha fabricat però que, i això és bàsic, els humans ja no controlen. El sentit de desempament l'home ja no l'experimenta per alguna fal·làcia religiosa sinó pel fet, cada dia més obvi, que els humans per comptes de dominar les seves produccions tecnològiques, són dominats per elles. És la tecnologia –i no l'home– qui decideix què s'ha de fer, què el correcte i què és just. I ho fa moguda pels seus propis interessos i no pels interessos humans.

La forma de l'alienació actual ja no es pot explicar exactament en els termes clàssics del hegelianisme, ni en un marxisme economicista, sinó que s'han de copsar a través d'una comprensió profunda del sistema tècnic. La tecnologia té un "logos" propi. És ella la que ens dirigeix –la que decideix no tan sols què podem fer sinó, fins i tot, què podem voler. El medi humà és el medi tècnic. L'economia no és la causa de la tecnologia sinó la seva conseqüència. Marx ho va intuir però els marxistes ho han passat per alt –i per això la societat del "socialisme real" va

Apuntes de Filosofia

Ramon Alcoberro

www.alcoberro.info

acabar essent una mala còpia (ineficient) de la societat socialista: el “socialisme real” i el capitalisme comparteixen la mateixa dèria tecnològica i per això no eren diferents en el fons. Marx ha aportat el concepte d'alienació i ha descobert que la tecnologia actua com a instrument alienant. Però ha confós la causa amb la conseqüència: el diner és el producte i no la causa de l'alienació. I pel que fa a la “religió de la tecnologia” és obvi que ella també ha creat les seves inquisicions i els seus heretges, com una mala còpia de les esglésies.

La tecnologia és una forma de pensament estrictament humana i, en aquest sentit es pot dir que el pensament tecnològic és anterior a la màquina. Les màquines, el que fan és accentuar i desenvolupar aquesta tendència a “dominar el món”, val a dir, a pensar-lo com un objecte. Quan l'home prehistòric posava pedres en mig del curs d'un riu per poder travessar-lo, no tenia encara les eines o les màquines, però ja disposava de la mentalitat tecnològica.

És obvi que la relació de l'home amb la tècnica fins al segle XVIII era diferent de l'actual. Fins aleshores a tècnica era local (podia haver-hi una tecnologia diferent a cada país i no es coneixia a Occident la tecnologia xinesa, per exemple); els canvis eren molt lents i cada màquina necessitava, com a mínim, un obrer que la vigilés. Calien diverses generacions d'humans per desenvolupar una tecnologia. D'aquesta manera, podríem dir que la tècnica no era central en la vida humana. Però, a partir de la revolució industrial, els instruments s'han fet molt precisos, han anat guanyant espai en la vida humana i, a poc a poc, els humans van fent l'experiència d'una tècnica que se'ls imposa i davant la qual no és possible triar.

Ara, en una sola vida humana és possible veure passar diverses generacions de tecnologies quan fins al XVIII era al revés (calien vàries generacions humanes per a imposar una tecnologia). Ara un sol operari pot vigilar moltes màquines i, fins i tot, hom pot prescindir del control humà de la màquina. Però si això passa no és per cap mena d'estranya conspiració sinó perquè l'home és un ésser que, de la mateixa manera que pot poetitzar, també pot pensar tècnicament. I, a partir de la revolució industrial, aquesta característica s'ha estès sense aturador, de manera que amenaça totes les altres dimensions de l'humà.

La filosofia des del Renaixement ha fet un gran esforç per pensar tecnològicament. Altres formes de pensament (poètic, emotiu...) han estat bandejades en pro del pensament tècnic. Només cal recordar tres filòsofs clau en la comprensió tècnica del món: Bacon, que proposa com a norma el seu “saber és poder”, Descartes que pensa la matemàtica com a model de ciència i Hobbes que pensa l'Estat com un cos i concep la política com una física de les forces socials. La idea racionalista de l'home màquina es pot realitzar avui d'una manera sinistra. Com diu Riera i Tuèbols, el fet que la ciència moderna es bastís a partir del model

de la física newtoniana ha significat que tot un corrent filosòfic (l'escepticisme de Montaigne) quedava bandejat per posar l'accent sobre un model científic que posava com a principal valor l'exactitud i la centralització. Només amb el paradigma quàntic ha estat possible repensar l'escepticisme... Una tria científica mai no és neutra i implica també un rerafons social i cultural.

Per a Ellul, com per a molts dels pensadors de la tecnociència contemporanis (Jonas, Leopold...) la "neutralitat axiològica" de la ciència (tal com va pensar-la Max Weber) és el mite més perillós que hem pogut bastir. La tecnociència no és neutral sinó que implica un conjunt de valoracions. Ha estat bastida a partir d'una determinada comprensió de l'home i té unes conseqüències que s'han arribat a independitzar de les necessitats humanes.

Aquesta intuïció és inseparable de la idea, típicament protestant i paulina, del "déu amagat". L'era de la tècnica és la ficció d'un temps en què s'ha intentat viure sense l'experiència del sagrat i –en conseqüència– s'han produït ídols mecànics.

EL PERÍODE POSTHISTÒRIC.

Per a Ellul, ara vivim en "la llarga crisi de la inserció en un nou medi humà, el medi tècnic i de la seva organització" (*Ce que je crois*, p.179). El que permet que l'home visqui és el mateix que el (ens) posa en perill: la tècnica. La tècnica és la dada immediata que ens permet copsar el que passa. Ellul considera que ara estem en el Sistema Tècnic: un univers de tecnologies connectades entre sí, en el qual vivim i sense el qual no podríem viure. La lògica interna (totalitària) del sistema tècnic en el nostre període (posthistòric) és el que ens hauria de portar a una reflexió ètica sobre la manera de dominar el domini.

Ellul recull algunes dades bàsiques que han de permetre situar-nos en un món que considera "posthistòric" en la mesura que la història era quelcom que feien els homes però que ara ja ha passat avall. La tècnica actua amb una lògica pròpia, independent de la voluntat humana. Esquematzem en nou "tesis" (tot i que seria més clar anomenar-les "hipòtesis") els canvis que Ellul identifica com a conseqüència de l'extensió d'un sistema tècnic, que es desenvolupa autònomament, sense altra lògica que el seu propi creixement exponencial. Estrictament, Ellul posa l'èmfasi en dos "fets majors" (els que aquí presentem com a tesis primera i novena), però ens sembla més fàcil desenvolupar la primera tesi per veure la coherència del seu diagnòstic. Els textos entre cometes pertanyen a la seva obra *Ce que je crois*.

1.- "En primer lloc, l'home modern és totalment incapaç de viure sense gavadals d'aparells i sense les seves pròtesis tecnològiques". No podríem

sobreviure ni en un medi natural, ni en una societat sense estris: “La pròtesi tecnològica se’ns ha fet tan necessària com l’aliment”. [Si vostè llegeix aquest document a Internet, ho sap perfectament]

2.- “Al mateix temps el medi tecnològic produeix grans perills” (nuclears, ecològics ...) La contaminació i l’eliminació dels boscos són dos exemples d’aquest perill que tothom viu quotidianament.

3.- “A més, aquest medi [tècnic] és immediat. L’home viu voltat d’objectes tècnics, exactament igual com abans vivia envoltat de natura”. Dit d’una altra manera, el real ha estat substituït pels seus símbols.

4.- Aquest medi tècnic, “permet fer relacions humanes molt més ràpides i nombroses i saber què passa al món”, però no en el “món natural” que estem destruint, sinó en altres móns que coneixem perquè han estat reconstruïts tecnològicament (a través, per exemple, d’imatges de televisió que sovint simplifiquen la realitat).

5.- Això no significa que la natura hagi estat destruïda, sinó que té una “existència segona”, subordinada al sistema tècnic, que valora les coses amb criteris de simplicitat, activitat i eficàcia.

6.- En aquesta societat tècnica, la política perd importància. El polític no pot decidir allò que és tècnicament realitzable, ni pot impedir el creixement tècnic i, en conseqüència, hi viu subordinat: “no ens hem adonat de fins a quin punt la tècnica domina la totalitat dels caràcters i dels mitjans”. La política –cal no oblidar que Ellul és una mena d’anarquista– no és altra cosa que una “comèdia de la llibertat” (com en general és comèdia tota la cultura) perquè no es pot regir a si mateixa, sinó que està subordinada a la tecnociència.

7.- La tècnica imposa la seva llei a les organitzacions socials diverses tot i que en força casos (la família, per exemple) vulguin ser medis no tecnològics. L’exemple senzill seria la transformació dels dinars familiars per la presència de la televisió que interfereix la conversa familiar.

8.- Serà, a més, impossible bastir una “cultura tècnica” si per això entenem conservar la cultura humanística, amb l’afegit de la tecnologia. Ellul ho dirà amb cruesa: “Una cultura tècnica és impossible” (*Ce que je crois*, p. 182) perquè a la tècnica tant li fa destruir la cultura, i no coneix altra imperatiu que el seu propi creixement. La decadència de la cultura humanística és una conseqüència, obvia, del fet que ja no és útil per a comprendre el món que ha construït la màquina. L’ona de classes d’informàtica a les escoles –eliminant les humanitats– es

l'exemple que avui tothom pot copsar: es tracta de formar cervells per dialogar amb les màquines, no amb altres persones.

9.- En conseqüència, l'home s'ha d'adaptar a la tècnica i canviar per complet. De fet, els homes, avui ja, tendeixen a ser valorats pel que s'assemblen a les màquines (eficiència...) Ellul anuncia l'aparició d'una mena d'home nou, que no serà cap Superhome, sinó l'home-cobäa, (el ciborg) modificat tecnològicament: els treballs sobre el genoma humà anuncien aquest canvi. Quan els economistes suposadament humanistes diuen que "l'home és el millor capital" ja estan convertint l'home en un producte i, per aquesta mateixa lògica, "si l'home no és altra cosa que un capital, això implica que sigui tractat com un factor de producció econòmica" i no com un subjecte moral, és a dir, autònom.

Ellul afirma que: "som somnàmbuls de la tecnologia": és a dir, l'utilitzem sense ser conscients del que estem fent, sense avaluar-ne les conseqüències. Com diu en una altra frase ben coneguda: "hi ha una confusió entre el Bé i l'estar bé". Les característiques del "sistema tècnic": automatisme (tendència de la tècnica a funcionar per si mateixa), autocreixement, especialització i universalitat (de manera que trenca marcs morals i tradicions de tota mena) s'han encomanat al conjunt de la societat, de manera que s'ha produït una "ètica tècnica" que pretén ajustar l'home a la tecnologia: el bo és l'útil, l'eficàcia és l'únic criteri, el qui guanya és perquè té raó. Això era inevitable perquè la tècnica constitueix un llenguatge universal (en el sentit que pot ser entès per tots els humans). El que no era, però, inevitable és que no tingués rivals ni aturador. Les característiques de poder (o potència) del sistema tècnic, s'han reproduït en totes les relacions humanes. Es tracta de pensar una ètica que pugui servir-nos per actuar en el sistema tècnic.

L'ÈTICA DEL NO-PODER.

Cal no oblidar que Ellul és –i vol ser– un pensador religiós. I, en conseqüència, tendeix a pensar l'època de la tècnica segons l'esquema bíblic de la lluita d'Israel contra els ídols. La tecnociència vindria a ser la forma actual de presència dels ídols en el món. Per això, considera que "des que l'home aconseguí desembarassar-se d'una creença en Déu, en va recrear una altra que la reemplaça" (p.191). L'argument clàssic dels no creients (la impotència de Déu per evitar el mal) s'ha desplaçat: ara és la tècnica la que ens torna impotents per a resoldre els problemes que ella mateixa ha provocat.

L'alternativa és el que Ellul anomena "ètica del no poder" (de vegades es tradueix també com a "ètica de la no-potència", remarcant així que no és una ètica de la impotència) i que, en definitiva, té el seu marc conceptual en la tradició cristiana. Crist és, en la seva lectura paulina, l'anyell de Déu, la víctima que no defuig el sacrifici i que renuncia (voluntàriament) al seu poder. Davant el poder de

Apuntes de Filosofia

Ramon Alcoberro

www.alcoberro.info

la tècnica (quan podem fer una cosa tendim immediatament a fer-la), cal proposar una ètica de la renúncia: deixar de fer coses que es poden fer, és una forma radical de resistència. Un impotent és el que “vol però no pot”; en canvi l'ètica del no poder significa: “poder però no voler”.

És obvi que hi ha hagut històricament altres formes de resistència al poder sobre bases no ètiques. Es fonamentaven sobretot en oposar el poder de les passions al poder de la tecnologia. A les darreres planes de *La technique ou l'enjeu du siècle* (que esmentem per la seva segona edició Ed. Economica, París, 1990) n'analitza algunes. La música (el jazz) l'extensió de la pulsio eròtica (en l'obra de Henry Miller) i la resistència política (l'engatjament) són, en definitiva, formes de buscar la fe en un món tecnificat. Però són formes abocades al fracàs perquè no trenquen amb el sistema tècnic d'on han nascut. L'error dels humanistes ha estat –com diu en aquest text capital– no adonar-se que: “la tècnica no és confort sinó potència”. Enfrontar la potència tecnològica a la potència eròtica o a la potència política era jugar, en definitiva, en el mateix camp. I per això mateix aquests intents acaben fracassant.

El sistema tècnic ha elaborat la seva pròpia ètica tecnològica, que tendeix a l'especialització. Cadascú al seu lloc. Els problemes ètics són d'una mena i els tecnològics d'una altra de diferent; es tracta de dividir i descomposar com si els problemes de fet i els de valor es poguessin dissociar. El que proposa Ellul és trencar aquesta lògica que li sembla deshumanitzadora.

L'ètica del no poder consisteix, en definitiva, en una ètica de la no participació en el sistema tècnic, si això és possible. Només hi ha una pregunta què cal fer per a entrar en el camp del no poder. És la qüestió filosòfica més elemental: preguntar “per què?”. La proliferació de mitjans que imposen la seva pròpia lògica fa que l'home obli la finalitat del seu treball. Preguntar-nos per què estem fent el que fem pot ser francament subversiu.

Aquesta ètica del no poder es pot practicar tant a nivell personal com col·lectiu i surt de la reflexió sobre les conseqüències de la tecnologia. Avui no som lliures davant la tècnica (ens hi trobem abocats sense ni adonar-nos-en) i es tracta de recuperar un àmbit de llibertat. Quan la tècnica s'erigeix en una divinitat, toca recuperar una ètica profètica.

PATRICK CHASTENET: CONVERSES AMB JACQUES ELLUL.

Ed. La Table Ronde, París, 1994. Capítol XIV [entrevista del 1992]

Patrick CHASTENET: *Si haguéssiu de resumir l'essencial dels vostres treballs sobre la ciència, què diríeu?*

Jacques ELLUL: Diria que he intentat mostrar com la tècnica es desenvolupa de manera independent, fora de tot control humà. En el seu somni prometeic, l'home modern creia poder domesticar la Natura, i no ha fet res més que crear-se un medi artificial més constingent encara. Pensava servir-se de la tècnica quan és ell qui la serveix. Els mitjans s'han convertit en fins i la necessitat virtut.

Estem condicionats de tal manera que adaptem immediatament totes les tècniques noves sense interrogar-nos sobre la seva eventual nocivitat. L'inquietant no és la tècnica en sí, sinó la nostra actitud al seu voltant.

P.C.: *Quines passeres establiu entre la vostra crítica de la societat tècnica i el pensament ecologista?*

J.E.: És veritat que estan molt properes. Els ecologistes tenen una actitud justa i sensible sobre el medi natural, però sovint semblen tenir una concepció estreta i ingènua dels problemes sobre el nivell doctrinal. Es polaritzen sobre objectius puntuals, sense adonar-se de totes les conseqüències de la Tècnica sobre la psique humana. Hi ha una modificació de la nostra era que els ecologistes no copsen.

Per altre part, la tècnica no és l'única destructora de la natura. Pot provocar canvis més ràpids, però cal no oblidar que el que anomenem la *natura* en realitat és un producte de diversos centenars d'anys d'acció de l'home sobre el medi natural. Quan ens passem per un bosc de les Landes, per exemples, tenim la impressió d'estar a la natura en estat pur, quan es tracta d'un bosc artificial. És l'home qui l'ha creat.

J.C.: *Considera els ecologistes com els seus "fills espirituals"?*

J.E. És cert que a França els meus treballs i els de Jacques Charbonneau estan en l'origen del pensament ecologista. Tanmateix trobo que als ecologistes els falta una anàlisi global del fenomen tècnic i de la societat tècnica. Criticar les fàbriques de Seveso [fàbrica italiana on s'havia produït una fuga tòxica a l'època] està bé, però cal estar preparat per a assumir les conseqüències sobre la resta de la producció industrial.

No comprenen que el sistema tècnic és, precisament, un "sistema" i que no és pot criticar un element aïllat sense tenir en compte el conjunt. No es pot defensar de debò la natura sense posar en causa les mateixes estructures de la nostra societat.

Apuntes de Filosofia

Ramon Alcoberro

www.alcoberro.info

P.C.: *Us fan el retret d'estar contra el progrés, de ser un tecnòfob. Què responeu als qui parlen en ambdós casos –i en sentit propi– de pensament “reaccionari”.*

J.E.: *(Riu) D'en tant en tant em diverteixo dient que sóc reaccionari com un avió a reacció: és el que va més de pressa!. No tinc cap mena de ganes de tornar al passat. Però des de Taylor i el seu model d'organització científica del treball se'ns diu que l'home ha d'adaptar-se a la tècnica, quan hauria de ser a l'inrevés.*

Es tracta tan sols de reconstruir una societat en què l'home del carrer no estaria absolutament subordinat a les tècniques, tant en el seu treball com en el seu oci. Objectiu difícil perquè estem dominats per un fenomen que ens sobrepassa i que no ens deixa temps per fer un gir.

*Podríem prescindir del 90% de les tècniques que fem, del 90% dels medicaments que consumim... però la força de la propaganda és precisament que transforma objectes inútils en objectes necessaris. Les nostres necessitats han estat artificialment creades per la publicitat i, tanmateix, existeixen *naturalment*.*